

UNIVERSITATEA "BABEȘ-BOLYAI" CLUJ-NAPOCA

FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ

ȘCOALA DOCTORALĂ "ISIDOR TODORAN"

**MIȘCAREA DE RENAȘTERE
SPIRITUALĂ ÎN GRECIA
ÎN SECOLELE
AL XVIII-LEA – AL XIX-LEA ȘI
INFLUENȚA ACESTEIA ÎN
ȚĂRILE ROMÂNE**

- teză de doctorat -

Îndrumător,

Pr. Prof. Univ. Dr. Valer Bel

Doctorand,

Protosinghel Visarion (Viorel) Pașca

Cluj-Napoca

2013

CUPRINS

Cuprins.....	p. 2
Introducere.....	p. 5
- Legătura între mișcarea de renaștere spirituală în Țările Române în secolul al XVIII-lea și mișcarea de trezire spirituală în Grecia. Importanța și actualitatea temei.....	p. 5
- Stadiul actual al cercetărilor în domeniu.....	p. 7
Cap. I Situația Bisericii în Răsărit după căderea Constantinopolului până în secolul al XVIII-lea în timpul turcocrăției.....	p. 10
1. Extinderea Imperiului Otoman și etnarhia Bisericii din Constantinopol.....	p. 10
2. Dilema. Conviețuire sau rezistență.....	p. 15
3. Lupta de supraviețuire. Biserica pe calea renașterii: Iluminismul bisericesc....	p. 20
4. „Bizanț după Bizanț” în Țările Române.....	p. 32
Cap. II Rolul Academiei Athonite în mișcarea de trezire spiritiuală în Grecia în secolul al XVIII-lea.....	p. 53
1. Contextul istoric al înființării Academiei Athonite de către Patriarhia Ecumenică. Situația învățământului în Grecia până la acea dată.....	p. 53
2. Programa de învățământ. Profesori și elevi reprezentativi ai Academiei Athonite.....	p. 57
3. Influența Academiei Athonite în viața bisericească și culturală în Grecia și în Țările ortodoxe.....	p. 70
Cap. III Mișcarea colivarilor în Sfântul Munte Athos în secolul al XVIII-lea.....	p. 84
1. Izbucnirea disputei în jurul pomenirii celor adormiți (colivelor) în Schitul Sfânta Ana.....	p. 84
2. Colivari și anticolivari.....	p. 85
3. Principalele puncte ale disputei și problemele apărute în epocă:.....	p. 93
- Despre timpul pomenirii celor adormiți.....	p. 93
- Prerogativele duminicii ca Ziua Învierii.....	p. 95

- Îngenuncherea în timpul duminicii.....p. 99
- Dacă întreg Trupul și Sângele Domnului este prezent în Dumnezeiasca Euharistie.....p. 102
- Despre deasa împărtășanie.....p. 103
- Despre cinstitele daruri și anafură.....p. 107
- Despre citirea rugăciunilor liturgice în taină.....p. 108
- Despre sfințirea sfintelor icoane.....p. 110
- Despre afurisirea pe nedrept pentru credința ortodoxă.....p. 112
- 4. Ascuțirea disputelor și intervenția Patriarhiei Ecumenice. Continuarea discuțiilor până în secolul al XX-lea.....p. 114
- 5. Mișcarea colivarilor și renașterea filocalică.....p. 120
- 6. Influența colivarilor în Sfântul Munte și în afara acestuia: în Grecia și în Țările Române, Paisie Velicicovski și paisianismul.....p. 129

Cap. IV Disputa dintre exponenții mișcării de trezire spirituală din Grecia, între tradiționaliști și iluminiști.....p. 163

1. Schimbările în Europa în epoca luminilor și impactul acestora în Grecia.....p. 163
2. Prima reacție a Bisericii.....p. 164
3. Deplasarea centrului disputei dintre iluminiști și tradiționaliști în Sfântul Munte Athos.....p. 166
4. Polemica dintre Atanasie din Paros și Adamantios Corais.....p. 168
5. Principalele puncte de dispută între monahii atoniți colivari și iluminiștii greci.....p. 175
6. Cele două forme de iluminare a poporului și contracararea iluminismului apusean.....p. 177
7. Impactul mișcărilor de trezire și renaștere spirituală din Grecia în Țările Române.....p. 179

Cap. V Problema influențelor Occidentului latin asupra lui Nicodim

Aghioritul.....p. 185

1. Situația Bisericii și a elenismului la mijlocul secolului al XVIII-lea și mișcarea de trezire spirituală în Sfântul Munte Athos.....p. 185

2. Rolul Sfântului Nicodim Aghioritul, Macarie al Corintului și Neofit Kavsokalivitul în renașterea liturgică-spirituală.....	p. 187
3. Discuții cu privire la influențele apusene asupra operelor lui Nicodim Aghioritul.....	p. 198
4. Paternitatea traducerilor și a lucrărilor lui Nicodim Aghioritul după ultimele cercetări.....	p. 207
5. Opinii mai noi în teologia ortodoxă privind „influențele occidentale” asupra lui Nicodim Aghioritul.....	p. 208
6. Iluminismul colivarilor în raport cu iluminismul apusean.....	p. 227
Concluzii generale.....	p. 237
Bibliografie.....	p. 241
Izvoare.....	p. 241
Lucrări.....	p. 242
Studii și articole.....	p. 257
Surse web.....	p. 262
Curriculum vitae.....	p. 263
Declarație.....	p. 266
Anexe.....	p. 267

Cuvinte cheie:

Turcocrăție, Academia Athonită, mișcarea colivarilor, Sfântul Munte Athos, tradiționalism, iluminism, Nicodim Aghioritul, influența apuseană

Introducere

Prin evenimentele sale decisive în destinul Ortodoxiei, aflată în pragul critic al trecerii de la o societate tradițională, ierarhică, și o cultură de tip medieval la o societate modernă centrată pe individ, pe libertate și cunoaștere, veacul al XVIII-lea a adus cu sine un reviriment cultural și spiritual de proporții în viața popoarelor ortodoxe, reviriment susținut de autoritatea unor personalități complexe și exemplare. Secolul al XVIII-lea e cunoscut mai cu seamă ca veacul renașterii „filocalice” a Ortodoxiei

La mijlocul secolului al XV-lea Imperiul Bizantin este cucerit de turci, iar grecii ortodocși se confruntă, în perioada de aproape 400 de ani ai turcocrăției, cu un dublu pericol: cel al islamizării și cel al catolicizării. Biserica Ortodoxă Greacă s-a menținut în conștiința credincioșilor săi prin ierarhi de seamă, monahi și teologi care au susținut și promovat spiritualitatea creștină autentică.

Lucrarea de față își propune să prezinte mișcarea de renaștere spirituală care s-a dezvoltat în Grecia din secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, expunând aspecte legate de Academia Athonită, mișcarea colivarilor, disputa dintre tradiționaliști și iluminiști, impactul mișcărilor de trezire și renaștere spirituală din Grecia în Țările Române și punând în lumină câteva personalități ale teologiei și spiritualității ortodoxe care au activat în această perioadă: Neofit Kavsokalivitul, Atanasie din Paros, Nicodim Aghioritul, Macarie al Corintului, Cosma Etolianul, Paisie Velicicovski, Calinic de la Cernica.

În perioada studiată, Sfântul Munte Athos, participând la disputele teologice, culturale și politice, rămâne punctul de sprijin al Ortodoxiei în fața impactului

ideologiilor occidentale care penetrează întreaga Europă. Prin Sfântul Munte – căutat pentru spiritualitatea și cultura sa - se realizează legăturile dintre mănăstirile din țările ortodoxe.

Cap. I Situația Bisericii în Răsărit după căderea Constantinopolului până în secolul al XVIII-lea în timpul turcocrăției

Pe lângă pericolul catolicizării, evident după Marea Schismă din anul 1054, prin încercările de atragere în sferele de influență ale Romei, apare acum, și pericolul islamizării, deoarece căderea Constantinopolului sub dominația turcească a determinat un regres al civilizației creștine și al instituțiilor pe care se sprijinea aceasta

Prin urmare, Biserica Ortodoxă intră într-o nouă epocă istorică, după cucerirea Constantinopolului de către turci, în 1453, dar Bizanțul cultural și religios continuă să existe, ca un centru spiritual al Ortodoxiei.

Creștinii au avut de suferit, în unele provincii ajunse sub stăpânirea turcească, datorită politicii de islamizare în masă, deosebit de dure, mai ales în Bosnia-Herțegovina și în regiunea Maglen, din Grecia, acolo unde Ortodoxia se dovedise mai slabă sau unde interesele politice primau în fața celor religioase. S-a ajuns până acolo încât mărturisirea credinței creștine, sau încercările de prozelitism ortodox erau pedepsite cu moartea.

Este remarcabilă activitatea patriarhului Ghenadie Scolarios, dar și a succesorilor lui în scaunul apostolic al Constantinopolului pentru păstrarea credinței ortodoxe în teritoriul fostului Imperiu Bizantin, în Grecia și în întreaga Peninsulă Balcanică. Biserica Ortodoxă și Patriarhia Ecumenică au reușit să dobândească o situație legală, să rezidească biserici, să refacă mănăstiri și să elibereze călugări din închisori, să refacă autoritatea Bisericii ortodoxe în tot Răsăritul creștin, autoritate greu lezată după unirea cu latinii. Suferințelor și vexațiunilor generate de stăpânirea otomană, care au culminat cu prigoane, islamizări forțate, înregistrându-se neomartiri chiar din rândurile monahilor și ale înalților

ierarhi, li s-a adăugat în secolul al XVIII-lea iluminismul care a îmbrăcat forme variate și a afectat și națiunile ortodoxe.

Cu toate greutățile, Ortodoxia creștină a făcut ca Bizanțul să se perpetueze spiritual și politic, prin oameni și prin autonomii, dintre care cele mai importante au fost cele din Moldova și Țara Românească. După 1453 Sfântul Munte Athos s-a aflat timp de 500 de ani sub stăpânire otomană. Sarcina întreținerii așezămintelor Sfântului Munte și a plății birurilor către Înalta Poartă a revenit, în întregime Țărilor Române.

Cap. II Rolul Academiei Athonite în mișcarea de trezire spiritală în Grecia în secolul al XVIII-lea

Pentru redresarea învățământului teologic ortodox, în anul 1593, Sinodul de la Constantinopol, sub păstorirea Patriarhului Jeremias al II-lea Tranos (1587-1595), hotărăște ca toți mitropoliții să înființeze Academii Teologice sau Școli teologice superioare, în orașele lor de reședință, obiectiv greu de atins datorită condițiilor social-politice și economice.

Pentru a contribui la întărirea și lărgirea bazei unui învățământ superior modern, Patriarhul Ecumenic Chiril al V-lea, cu sprijinul părinților athoniți și îndeosebi al Egumenului Mănăstirii Vatoped, Meletios, înființează, în jurul anului 1750 (1743), lângă Mănăstirea Vatoped, o Școală Superioară, cunoscută, ulterior, sub numele de „Academia Athonită” sau „Athoniada”. Pentru aceasta, a fost construit un edificiu impunător, în plan tripartit, care cuprindea un spațiu de aproximativ 2860 mp, ce avea peste 100 de încăperi, o bibliotecă și o capelă. Prima clădire a Academiei Bisericești Athonite a fost ridicată pe vârful unui deal, la nord de Vatoped, unde ruinele acesteia mai pot fi văzute și în prezent.

Înființarea Academiei Athonite, în secolul al XVIII-lea, și alegerea locului ei la Sfântul Munte Athos a răspuns unei necesități imperioase de înviorare a învățământului grecesc la nivelul noilor cerințe, ținând seama de tradiția Bisericii.

Pe Muntele Athos s-a definitivat învățătura dogmatică a Bisericii Ortodoxe despre energiile divine necreate ale Duhului Sfânt și, tot aici, s-a redactat *Filocalia rugăciunii neîncetate*. Din această perspectivă, Academia Athonită poate fi considerată cea mai înaltă școală a Ortodoxiei, școală de sfințenie, de înaltă teologie ortodoxă, școală de cultură și artă, unică în creștinism, care a creat și cultivat, în mod constant, inestimabile valori spirituale. Aici au trăit și s-au format, din secolul al X-lea și până astăzi, cei mai reprezentativi părinți ai Bisericii Ortodoxe.

Academia Athonită era o școală superioară destinată să primească până la 200 de tineri studioși, dintre monahi, dar și din afara Sfântului Munte, și în care urma să se predea limbile clasice, gramatica, logica, filosofia, matematicile, fizica și teologia, după izvoarele clasice și după noile cuceriri ale științei și filosofiei.

Odată cu înființarea Academiei Athonite, comunitatea monastică locală a jucat un rol esențial în cadrul mișcării de emancipare a grecilor de sub dominația otomană, în timpul secolului al XVIII-lea.

Influența Academiei Athonite în viața spirituală a Bisericii, în Grecia precum și în toate țările ortodoxe, a crescut grație activității unor profesori renumiți, care au fost implicați profund în mișcarea de trezire și renaștere filocalică, precum Neofit Kavskalivitul - primul director al Academiei, Evghenie Vulgaris - în timpul directoratului căruia Școala Athonită va cunoaște o perioadă de maximă înflorire, Atanasie din Paros - unul dintre dascălii și teologii cei mai distinși ai Greciei, din secolul al XVIII-lea, Nichifor Theotokis, Cosma Etolianul, marele misionar popular zis și „Luminătorul Greciei și Apostolul Săracilor”, care au predat nu numai în Grecia, ci și în Rusia și Țările Române, respectiv, la Academiile Domnești din Iași și București. Alături de aceștia, se cuvine a fi amintit și un fost student strălucit al Academiei Athonite, Iosif Moesiodax, zis și Moesiodacul sau Dobrogeanul, care a predat la Academiile Domnești din Iași și București. Roadele activității acestora se pot vedea peste tot, până astăzi, în viața spirituală a Bisericii Ortodoxe precum și în instituțiile de învățământ din Balcani și Rusia.

Trebuie menționat efortul remarcabil de recuperare a decalajului cultural dintre Orient și Occident, prin depășirea neoaristotelismului scolastic învechit, dominant la Școlile grecești din Fanar, de la București și de la Iași, și deschiderea spre filologia

clasică, spre teologia patristică și spre spiritualitatea bizantină, dar și spre noile filosofii și științele exacte dezvoltate în Occident. Acest efort de construire a unui veritabil iluminism ortodox moderat, ca sinteză de tip enciclopedic, un fel de enciclopedism ortodox, între antichitate, bizantinism și iluminism, între filologie, teologie și științe a fost programul vieții a doi mari erudiți ai secolului al XVIII-lea: Evghenie Vulgaris și Nichifor Teotokis. Este important de menționat că "românii au contribuit și ei la ființarea tipografiei și Academiei athonite făcând milostenie și donând sume generoase celor doi călugări vatopedini, Meletios și Gavriil, care adunau bani în acest scop în Principatele Române, la mijlocul veacului al XVIII-lea

Cap. III Mișcarea colivarilor în Sfântul Munte Athos în secolul al XVIII-lea

Renașterea duhovnicească athonită din secolul al XVIII-lea este reprezentată de așa-numita mișcare a "colivarilor". Această mișcare este marcată de renașterea isihasmului și de un atașament profund la tradiția ecleziastică. Serviciile pe care mișcarea "colivarilor" le-a adus Bisericii Grecești nu au fost încă suficient apreciate. Până acum, cercetarea acestui fenomen nu a fost aprofundată cât ar fi trebuit și, de multe ori, a fost greșit interpretată

În perioada turcocrăției, moment critic și periculos pentru cultul divin al Bisericii cât și pentru viața Bisericii în general, a apărut mișcarea părinților colivari. Mișcarea aceasta a părinților agioritici a avut ca principal obiectiv cerințele cultului divin precum Sfânta Împărtășanie și frecvența primirii acestei Taine, iar caracteristica împărătească a zilei de duminică cere să nu se săvârșească slujbele în amintirea morților.

Cu firea lui polemică și rigorismul său canonic și liturgic, Neofit Kavskalivitul a fost la originea celei mai ample și îndelungate controverse care a agitat Athosul și Fanarul în toată jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea și în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, ecourile ei ultime stingându-se doar în vârtoarea dramaticelor evenimente ce au însoțit revoluția de eliberare națională a Greciei moderne din 1821-1829. Este vorba de faimoasa ceartă în jurul colivelor sau a pomenirii morților.

Mișcarea de renaștere filocalică (numită peiorativ a colivarilor) a fost unul dintre fenomenele spirituale cele mai remarcabile și dintre mișcările spirituale cele mai autentice în sânul Ortodoxiei din epoca turcocrăției, continuare autentică și o înnoire a tradiției patristice vechi și în același timp un răspuns al Bisericii la exigențele timpurilor. Învățătura colivazilor a fost pur patristică. Principala lor preocupare a fost aceea de a-i determina pe credincioși să trăiască viața în Hristos. Desigur că subiectele principale ale colivarilor au fost cele legate de cultul divin. Pun mare importanță pe studiul textelor patristice, care îi ajută pe credincioși să înșeleagă sensul original al învășăturii Sfinșilor Părinși.

De asemenea, colivarii au fost și susșinători spirituali ai martirilor. Aceștia pregătesc și întăresc sufletește pentru drumul martiriului, în mod deosebit pe acei care anterior negaseră credinșă lor, dar părându-le rău au cerut insistent să urmeze calea martiriului. În acest sens Sfântul Macarie Nottara a aprins flacăra dumnezeiască în inimile a trei mari martiri: Polidor din Nikosia Ciprului, Teodor al Bizanșului și Dimitrie din Peloponez. Astfel Sfântul Nicodim amintește în lucrarea sa *Noul martirologiu* multe din aceste martirii.

Dintre personalitășile remarcabile ale secolului al XIX-lea, continuatori și susșinători ai colivarilor și ai învășăturii acestora, se pot aminti, din Peloponez și Atena, Constantin Iconom, Cosma Flamiatos, Hristofor Panaghiotopulos, Ignatie Lambropulos, Sfântul Nicolae Planas.

Oamenii care trăiesc și dăruiesc o Ortodoxie autentică, trebuie sa fie în armonie cu tradișia patristică adevărată, aceea a colivarilor secolului al XVIII-lea, cu cea a isihăștilor ai secolului al XIV-lea, cu tradișia Sfinșilor Părinși ai Bisericii noastre. Colivarii au devenit, astfel, până și azi, îndrumători duhovnicești pentru o continuare corectă a inișierii noastre în tradișia patristică.

Astfel, spiritualitatea părinșilor rămâne mereu aceeași. În funcșie de condișile sociale, politice, culturale ale fiecărei perioade, Părinșii, având harul divin, își exprimă punctul de vedere prin dialogul cu filosofia, religia și curentele sociale ale timpului lor. Importanșă colivarilor, pentru Ortodoxie, nu trebuie înșeleasă ca o ideologie religioasă sau gândire metafizică, ci ca un mod de existenșă, care călăuzește spre îndumnezeire destinul unic al omului pentru Ortodoxie, în interiorul istoriei și metaistoric.

Răstălmăcirile în abordarea ermeneutică a colivarilor, trebuie să se atribuie aplicării criteriilor apusene (politico-apusene, materialiste) și nu criteriilor lor (duhovnicești).

Un loc deosebit în cadrul acestei Mișcări filocalice îl ocupă cuviosul Paisie Velicicovski, traducătorul *Filocaliei* în limba slavonă și transmițătorul principal al renașterii patristice și filocalice din România și Rusia, din secolul al XIX-lea, care a reușit să reanimeze în plin „secol al lui Voltaire” o nouă mișcare isihastă, pe temeiurile spirituale ale celei din secolul al XIV-lea, când isihasmul a revigorat și unit cugetele Ortodoxiei de la Adriatica până la Marea Nordului. -Și alte țări ortodoxe au primit imediat și susținut exprimarea colivarilor așa cum se vede din renașterea isihasmului din aceste locuri. De remarcat este Paisie Velicicovski, care a trăit 18 ani la Sfântul Munte, în Kapsala, aparținând Schitului Proorocul Ilie, stabilindu-se apoi în Moldova. Athosul ținea strânsă legătură cu Lavra Neamțului, făcând dese schimburi culturale. Paisie Velicicovski a aprins, aici la poalele Carpaților un alt gen de „lumini”: ale Ortodoxiei, ale tradiției patristice și bizantine transformată în lucrare vie asupra oamenilor. Influența duhovnicească a marelui stareț nemțean s-a resimțit în majoritatea mănăstirilor din Răsăritul Ortodox.

Întâi de toate, Renașterii filocalice i se datorează editarea multor texte patristice, îndeosebi ale Părinților neptici, care sunt dascăli experimentați ai vieții duhovnicești și ai rugăciunii. Prima versiune integrală (sau aproape integrală, dacă ținem seama de titlurile încă neidentificate în versiuni românești) a *Filocaliei* într-o limbă vie, este versiunea ei românească din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

Cap. IV Disputa dintre exponenții mișcării de trezire spirituală din Grecia, între tradiționaliști și iluminiști

Schimbările profunde prin care trecea Europa luminilor, în secolul al XVIII-lea, s-au făcut simțite și în Grecia și la toate popoarele ortodoxe, din sudul-estul Europei, prin tinerii care au studiat la universitățile europene. După războaiele religioase, ideile moderne ale libertății de gândire au inundat Europa, încât apare o adevărată renaștere a

unei noi lumi care se forma într-un entuziasm frenetic. Au loc radicale răsturnări sociale, politice și ideologice. Epicentrul l-a constituit revoluția franceză, sub deviza: *libertate, egalitate, fraternitate*. Acest eveniment major a marcat profunde transformări politice, a afectat nu numai gândirea contemporanilor, ci și morala și viața spiritual-bisericească din întreaga Europă. O mulțime de evenimente s-au condensat în câțiva ani: Declarația de Independență a Statelor Unite ale Americii, trezirea conștiințelor naționalităților, destrămarea imperiilor, ideile radicale ale enciclopediștilor, critica și respingerea oricărei autorități religioase, o etică nouă și fundamentarea liberă a economiei. Apusul părea că și-a găsit definitiv dinamica lui socială și politică, dinamică ce apărea fascinantă pentru comunitățile grecești, oprimate, din Imperiul Otoman

Foarte curând epicentrul disputelor între învățații greci iluminiști și învățații tradiționaliști antiunioniști și antiiluminiști s-a mutat chiar în Sfântul Munte odată cu înființarea Academiei Athonite și cu mișcarea de trezire spirituală inițiată de profesorii acesteia și monahii atoniți colivari și elevii străluciți ai acestei școli vestite. A fost o mișcare de trezire a conștiințelor și de reacție la încercările de occidentalizare și înstrăinare a etosului ortodox. Monahii colivari n-au opus ideilor iluministe o ideologie contrară, ci o colecție de texte fundamentale ale tradiției ortodoxe, *Filocalia*.

Remarcabil este faptul că, la început, reprezentanții mai de seamă ai iluminismului grec, ca și ai celui românesc, exponenți ai mișcării de luminare a poporului prin cunoaștere și învățătură, erau, în majoritatea lor, clerici și monahi, precum Evghenie Vulgaris, Iosif Mesiodax și alții, dar aceștia n-au ajuns să cadă în excesele iluminismului apusean, care respingea orice legătură cu tradiția Bisericii, așa încât au rămas fideli tradiției neamului și învățăturii dogmatice ortodoxe, până la sfârșitul vieții lor. Ei n-au opus modernității o ideologie, ci un curent de trezire existențială față de necesitățile esențiale și prioritare ale omului, năzuind să-i lumineze etosul și experiența Părinților tradiției bisericești

Ciocnirea forțelor tradiționale cu învățații greci iluminiști a fost inevitabilă, întrucât era vorba de opoziție și antiteze, între lumi diametral opuse, de viziuni diferite cu privire la identitatea spiritual-culturală a neamului și a mijloacelor de ridicare a acestuia. Paradoxal, curentul iluminist-apusean a dezvoltat, în Răsărit, nu numai o opoziție fermă, dar și o dinamică puternică, pozitivă, determinând o remarcabilă activitate

creatoare scriitoricească și pastorală de reînviore a vieții bisericești. Punctul culminant al confruntării între reprezentanții mișcării de trezire spirituală l-a constituit celebra dispută între Atanasie din Paros - profund atașat Tradiției Părinților Bisericii și un adversar de temut al iluminiștilor greci, care a desfășurat o uimitoare activitate scriitoricească de reeditare a operelor Sfinților Părinți, precum și de elaborare a diferitelor tratate de apologetică creștină, gramatică, retorică, logică - și Adamantios Corais, într-o polemică de răsunset.

Toate scrierile anti-iluministe ale lui Atansie din Paros au caracter apologetic, înfruntă și combat acuzațiile pe care ateii le aduceau creștinismului, Bisericii, clericilor, călugărilor, sfințelor moravuri și obiceiuri, valorilor tradiționale. Și bineînțeles că astăzi când Europa începe să adopte modelul statului a-religios și secularizant al Franței, iar mulți dintre conducătorii ei nici nu vor măcar să amintească de trecutul său creștin...astăzi când toate instituțiile sunt descreștinate și degradate, cu consecințe vizibile, în ceea ce privește echilibrul și binele spiritual, cuvântul Sfântului Atanasie devine actual și profetic

Biserica Ortodoxă nu se opune în principiu luminării poporului și științei, dovadă programului modern de studii de la Academia Atonită, în Școlile și Academiiile din Grecia, București și Iași, dar, în același timp, colivarii au accentuat și necesitatea renașterii spirituale a poporului - prin editarea scrierilor *Filocaliei* - față de umanismul antropocentric al iluminismului apusean.

Cap. V Problema influențelor Occidentului latin asupra lui Nicodim Aghioritul

Față de iluminismul Apusului care, militând pentru cultură și modernitate, propunea o ruptură de tradiția Bisericii, „iluminismul” colivarilor, îndeosebi al lui Nicodim Aghioritul, evitând polemicile sterile, a pus la punct un amplu program pozitiv de reînviore a vieții autentice ortodoxe, în toate dimensiunile ei, ascetică, mistică, liturgică, canonică, morală dar și biblică, prin editarea izvoarelor adevăratei tradiții ortodoxe, patristice și bizantine. Acestui proiect, editorial-spiritual, Nicodim Aghioritul îi

va consacra, începând din anul 1777, toată viața, prin publicarea unei adevărate biblioteci patristice și moderne, ce se constituie într-o „unică enciclopedie a Ortodoxiei”.

În confruntarea cu iluminismul apusean, în locul disputelor sterile, Sf. Nicodim Aghioritul a propus, așa cum am văzut, „întoarcerea la izvoare”, spre adevărata tradiție a Bisericii și a neamului, prin redescoperirea profunzimii scrierilor patristice și frumuseților Filocaliei. Față de poziția antropocentristă a iluminiștilor, el a afirmat tradiția teantropică a elenismului ortodox, într-un moment în care acesta trecea printr-o acută criză de identitate culturală și spirituală.

Nicodim Aghioritul este cel care a rămas în istoria Greciei moderne și a teologiei grecești ca un exemplu de cultură, ca unul care a promovat tradiționalismul ortodox. Unii călugări din Sfântul Munte l-au acuzat de greșeli dogmatice, astfel Nicodim a fost considerat eretic și doar după 22 de ani Sfânta Chinotită a Muntelui Athos l-a dezvinovățit numindu-l: «apărător al dogmelor Bisericii Lui Hristos». La 13 aprilie 1807, egumenii celor 20 de mănăstiri de la Athos i-au recunoscut lui Nicodim, printr-o scrisoare, credința curat ortodoxă.

În toată teologia sa, Nicodim Aghioritul a susținut necesitatea studierii Sfintei Scripturi și a Sfinților Părinți și urmarea în Teologie a unei linii tradiționaliste, care să păstreze acuratețea dogmatică și morală. Pe bună dreptate, monahul aghiorit Teoclit Dionisiatul spune despre Sfântul Nicodim că în el se regăsesc împletite într-o unitate armonică, atât cuviosul cât și filosoful, luptătorul, învățătorul, apărătorul, scriitorul și mărturisitorul adevărului lui Hristos.

Contribuția sa cea mai merituosă - am zice, epocală - la afirmarea vieții religioase a Bisericii constă în trăirea proprie, în practicarea unei vieți monahale și eremitice exemplare. Această trăire duhovnicească este evidențiată de conținutul numeroaselor sale scrieri, pe care le-a realizat, singur sau în colaborare cu alți isihăști, lucrări care se constituie în documentele căii spirituale pe care a pășit și pe care ne-o propune și nouă.

Mai nou, unii i-au reproșat lipsa de originalitate, alții susțineau că Nicodim editând cărți aparținând unor autori romano-catolici, în variante adaptate ortodoxiei, ar fi introdus învățături latine în spiritualitatea ortodoxă, ca de exemplu, deasa împărtășanie. Amintesc două exemple de teologi ortodocși care îl acuză pe Nicodim Aghioritul de

preluarea unor învățături catolice și de falsificarea și occidentalizarea cugetării și spiritualității ortodoxe. Theodor Lavriotul scria în 1938 că lucrări precum *Imitatio Christi* și *Excerciții spirituale* sunt compoziții ale latinilor, iar frații noștri care nu cunosc adâncul inimii lui Satan, pot fi duși în eroare. Dar cel mai dur atac împotriva Sfântului Nicodim a venit din partea prof. Chr. Yannaras, care l-a acuzat nu numai de influențe occidentale, dar și de înstrăinare față de evaluarea ortodoxă, transformând Evanghelia mântuirii în ideologie și religie, precum și de „terorism juridic al credincioșilor”, de eticism individualist, de tip pietist-sectar

Tema influențelor apusene asupra lui Nicodim Aghioritul și asupra teologiei ortodoxe grecești din secolul al XVIII-lea este foarte complexă și „din nefericire, cum remarca Theodor Zizis, discuțiile asupra acestei probleme nu sunt încheiate”. Aceste influențe (împrumuturi) sunt o realitate incontestabilă în general unanim recunoscute de cercetători, dar rămâne problema extensiunii și limitelor acestor influențe, până unde se întind ele, de unde și diversitatea opiniilor. Cei mai mulți cercetători ortodocși sunt de părere că aceste influențe apusene se referă la metoda de lucru, la modul de redactare, la terminologie și limbajul folosit de Nicodim Aghioritul, fără să-i altereze învățătura ortodoxă în ansamblu. Tema influențelor eterodoxe asupra teologiei ortodoxe este mai veche dar ea continuă să preocupe încă teologii ortodocși și apuseni fără să se ajungă la un consens. Cazul lui Nicodim Aghioritul a adus un plus de lumină și limpezire în această privință. Dar lămurirea deplină a problemei influențelor rămâne în continuare o sarcină a teologiei ortodoxe.

Concluzii

Centrul culturii duhovnicești, cea mai înaltă școală a monahismului, păstrătorul curățeniei credinței și a pietății pentru întreg Răsăritul Ortodox, a rămas Sfântul Munte. Cei veniți aici se inițiau în tainele vieții monahale și se pătrundeau de înțelepciunea creștină, de ascetica și cultura ortodoxă. Tot aici a început activitatea de copiere și traducere a scrierilor Sfinților Părinți, datorită faptului că bogatele biblioteci,

adevărate centre ale erudiției teologice ortodoxe cu peste zece mii de manuscrise, ofereau posibilitățile de inițiere și de studiu aprofundat celor care le frecventau cu asiduitate.

Ortodoxia s-a menținut nu numai datorită Sfântului Munte, însă trebuie subliniată poziția centrală a acestuia, ca un fel de matcă, un adevărat centru vital ireductibil al Bisericii Ortodoxe în materie de credință.

În secolul al XVIII-lea, înainte de începutul mișcării de renaștere, monahismul athonit a cunoscut o perioadă de criză spirituală, tocmai datorită îndepărtării de învățătura tradițională privind taina curățirii și luminării duhului în vederea deschiderii lui către Dumnezeu, scopul vieții creștine și, îndeosebi, a vieții monahale. Fără îndoială, respectarea voturilor călugărești și a poruncilor, în litera lor, participarea la slujbă și împlinirea canonului rugăciunii, în chilie, se află totdeauna la îndemâna monahilor. Dar toate acestea sunt oare suficiente unui călugăr care dorește să-și curățească sufletul și să facă experiența prezenței lui Hristos în inima sa ? Poate fi astfel dusă la bun sfârșit cumplita și nevăzuta luptă care hărțuiește neîncetat sufletul călugărului și al oricărui suflet creștin care dorește cu sinceritate să facă voia Domnului? Cu siguranță nu !

Apariția colivarilor din secolul al XVIII-lea, în mediul aghioritic, iar mai apoi în întreg spațiul aghioritic și nu numai, ca o mișcare centrată pe spiritualitatea liturgică atrage o puternică revenire la rădăcinile tradiției patristice ortodoxe.

Mișcarea de renaștere spirituală din România postbelică legată de traducerea *Filocaliei* în limba română de către reputatul teolog contemporan Dumitru Stăniloae nu este altceva decât un vlăstar al mișcării de trezire duhovnicească din secolele al XVIII-lea – al XIX-lea care a căpătat proporții panortodoxe și aduce frumoase roade până în zilele noastre.

Nu există nici o îndoială că Filocalia *ca instrumentul îndumnezeirii*, după cum pe drept cuvânt a denumit-o cuviosul Nicodim Aghioritul, este rădăcina și adevăratul izvor direct sau indirect aproape al tuturor tendințelor teologice autentice ale Ortodoxiei de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și până astăzi. Nu se poate și nu este permis ca această mișcare duhovnicească să fie limitată și identificată cu cearta „pomenirilor” sau „colivelor”, după cum din nefericire se întâmplă destul de des.

În cultura Europei Răsăritene se poate vorbi de două epoci și curente care prețuiesc, valorifică și sporesc numărul autorilor spirituali: curentul isihast, în secolele

XIV - XVI și de care se leagă o primă serie de traduceri masive ale literaturii filocalice în limba slavonă, cu circulație universală atât la slavi, cât și la români care foloseau slavona ca limbă de cult și neo-isihasmul secolului al XVIII - lea, legat în primul rând de numele lui Paisie Velicikovski și apoi de al tinerilor săi contemporani greci, Macarie din Corint și Nicodim Aghioritul.

Deși a trăit în condițiile grele ale turcocrăției, Biserica Ortodoxă a găsit mereu resurse să răspundă provocărilor venite din Apus, să-și afirme identitatea și bogăția spirituală a tradiției ortodoxe pe care Apusul o pierduse. Nu s-a pierdut niciodată din vedere faptul că Biserica Ortodoxă reprezenta conștiința neamului și expresia culturală principală. Ortodocșii rămân ancorați în tradiția oferită de credință, tradiție ce se transpune în mentalitate și cultură.

BIBLIOGRAFIE

I. IZVOARE

* * * – *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte TEOCTIST, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române și cu aprobarea Sfântului Sinod, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991.

* * * – *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Ediție jubiliară a Sfântului Sinod. Tipărită cu binecuvântarea și prefața Prea Fericitului Părinte TEOCTIST, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001. Versiune diortosită după Septuaginta, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania Arhiepiscopul Clujului.

* * * – *Novum Testamentum Graece*, ed. XXVII, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1993 (editori E. Nestle și K. Aland).

* * * – *Septuaginta*, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1979 (ed. Alfred Rahlfs).

*** – *La Bible*, traduction oecuménique (T. O. B.), Alliance Biblique Universelle, Le Cerf, Paris, 1994.

* * * - *Filocalia*. Versiunea în limba română a antologiei în limba greacă publicată la Veneția în 1782 de Sfântul Nicodim Aghioritul, tradusă de monahii de la Schitul Prodromu în 1922 și tipărită de Ed. Universalia în 2 volume, 2001.

II. LUCRĂRI DE AUTOR. CĂRȚI

1. Αθανασιος Παριος,
Αλεξικακον παρμακον τοι Πνευματικον ενχειριδιον, Braitkoph & Hertel, Leipzig, 1818.
2. Athanasie de la Paros, *Epitome ton theion dogmaton, adică arătare sau adunare pre scurt*, trad. de Veniamin Costachi, Mănăstirea Neamțului, 1816.
3. Ακριβοπουλος, Κωνσταντινος, Το Κολιβαδικο κινυμα, Εκδοσεις Τε ρτιος, Αθηναι, 2001.
4. Άμαντος, Κωνστ. Ι., «Οι έλληνες εις Ρουμανιών προ του 1821», Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών 19, συνέδρια της 6^{ης} Απριλίου, 1944.
5. Αμαντου, Κωνστ, Ι, *Τα γραμματα εις την Χιον κατα την Τουρκοκρα τιαν 1566–1822*, Βιβλιογωλειον Νοτη Καραβια, Αθηναι, 1976.
6. Αραμπατζη, Χριστου, Αθανασιου του Παριου Βιβλιογραφικα, Εκδ οσεις Ιερου Προσκυνηματος Ηαναγιας εκατονταπυλιανης Παρου, Θεσσαλονικ, 1998.
7. Αρκα, Νικολαου, Εμμ, *Αθανασιος ο Παριος (1722-1813)*, Εκδοσις Προοδευτικου Συλλογου Κεστιανων Παρου, Αθηναι, 1960

8. Baciu, Ioan-Cristian, *Patriarhia Ecumenică în Imperiul otoman de la 1453 până în secolul al XVIII-lea și legăturile cu Țările române*, Ed. Grinta, Cluj-Napoca, 2010.
9. Βακάλης, Χρήστος, *Ο ελληνισμός στην Ρουμανία το 19 αιώνα. Η περίπτωση του Βουκουρεστίου*, Θεσσαλονίκη, 2007.
10. Bălan, Protosinghel Ioanichie, *Pateric românesc ce cuprinde viața și cuvintele unor sfinți și cuvioși părinți ce s-au nevoit în mănăstirile românești (sec. IV-XX)* ed. a II-a, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, 1990.
11. Bălan, Protosinghel Ioanichie, *Pelerinaj la Muntele Athos*, ed a III-a, Ed. Episcopiei Romanului, 1997.
12. Bârsănescu, Prof. univ., Ștefan, *Academia domnească din Iași, 1714-1821*, Ed. de Stat Didactică și Pedagogică, București, 1962.
13. Bebis, George S., “*St. Nicodemos the Hagiorite*” în *Post-Byzantine Ecclesiastical Personalities*. Holly Cross Orthodox Press, Brooklin, Massachusetts, 1978.
14. Berciu-Drăghicescu, Adina, *Schituri și chilii românești de la Muntele Athos: documente: (1852-1943)*, 2 vol., Ed. Universității, București, 2008
15. Berechet, Ștefan Gr., *Autobiografia starețului Paisie Velicikovskii*, Iași, 1918.
16. Berza, M, *Miniaturi și manuscrise, în Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, Ed. Academiei Republicii Populare Romîne, București, 1958.
17. Berza, Mihail, „Arhitectura și decorația sculptată a monumentelor”, în vol. *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, Ed. Academiei Republicii Populare Romîne, București, 1958
18. *Βιβλίον καλουμενον. Ελεγκος κατα αθενον και δυσσεβον περιηο ν λογους κεφαλαιοδεις εν οισ αποδεικνυεται φυσικος τε και συλλογ ιστικως*, vol 1- 2, Ladas Veneția, 1792.
19. Bies, Jean, *Athos. Muntele transfigurat*, trad de Maria-Cornelia Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 2006.

20. Bodogae, Teodor *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Ed. Paralela 45, Pitești, 2003.
21. Bodogae, Pr. Prof., Teodor, *Din istoria Bisericii Ortodoxe de acum 300 de ani. Considerații în legătură cu Sinodul de la Iași*, Sibiu, 1943.
22. Bogdan, Damian P., *Despre manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române*, Ed. Fundației Culturale Mihail Kogălniceanu, 1940.
23. Camariano-Cioran, Ariadna, *Academiile domnești din București și Iași*, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1971.
24. Camariano-Cioran, Ariadna, *Les Académies princières de Bucarest et Jassy et leurs professeurs*, Thessaloniki, 1974.
25. Cavarinos, Constantine, *Ancorați în Dumnezeu: viața, arta și gândirea monahală în Sfântul Munte*, trad. de Ioana Dumitrache-Lupescu, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2005.
26. Cavarinos, Constantine, *Sfântul Cosma Etolianul, viața, învățături și profeții*, trad. de Ioan Andrei Tărelescu, Ed. Bunavestire, Bacău, 2012,
27. Cavarinos, Constantine, *Sfântul Macarie al Corintului*, trad. de Paul Bălan Ed. Doxologia, Iași, 2012.
28. Cavarinos, Constantine, *Sfântul Munte Athos*, trad. de Paul Bălan, Ed. Bunavestire, Bacău, 2010.
29. Cavarinos, Constantine, *Sfântul Nicodim Aghioritul*, trad. de Paul Bălan, Ed. Doxologia, Iași, 2011.
30. Căndea, Virgil, “*Noi și Bizanțul*”, în vol. *Lumea Bizanțului*”, Ed. Politică, București, 1971
31. Cevfericov, Serghie, *Moldavskij starets Paisij Velickovskij, ego zisn, ucenie i vlijanie na pravoslavnoe monasestvo*, Paris, 1976
32. Cetfericov, protoiereul, Serghie, *Starețul Mănăstirii Neamțu din Moldova. Viața, învățătura și influența lui asupra Bisericii Ortodoxe*, ed. a III-a, Ed. Nemira, București, 2002.
33. Citterio, Elia, *Nicodim Aghioritul, Personalitatea, opera și învățătura ascetic și mitică*, Ed. Deisis, Sibiu, 2001.

34. Citterio, Elia, *Nicodemo Agiorita* în vol. *La théologie byzantine et sa tradition*, Turnhent, 2002.
35. Cleopa, ierod., Paraschiv, *Pelerin în Sfântul Munte Athos. Schitul românesc Prodromul*, Ed. Panaghia, Vatra Dornei, 2005.
36. Colov, Ioan, *Viața, învățăturile și minunile Cuviosului Paisie cel Mare*, trad. de Florian Stroe, Ed. Anastasia, București, 1995.
37. Comariano-Cioran, Ariadna, *Les Academies princreres de Bucharest et de Jassy et leur profeseurs*, Tesalonic, 1974.
38. *Comunicatul Sfintei Comunități a Sfântului Munte. Respingerea tezelor eronate ale d-lui Chr. Yannaras despre cel întru Sfinți părintele nostru Nicodim Aghioritul (16.04.1993)*, trad. Diac Ioan I. Ică jr. în E. Citterio, *Nicodim Aghioritul*, p. 467-476.
39. Cornea Petre, *Originile romatismului românesc, spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780-1840*, Ed. Minerva, București, 1972
40. *Cuvinte despre ascultare: publicate de ucenicii cuviosului Paisie Starețul la Mănăstirea Neamțu în anul 1817*, date acum pe slovă nouă și grai îndreptat de Virgil Câdea, Ed. Anastasia, București, 1997.
41. Dimaras, Constantionos Th., *Iluminismul neoelen*, Atena, 1985.
42. Dimaras, Constantinos Th., *Istoria literaturii neogrețești*, București, 1968,
43. Dimaras, Constantinos Th., *Școala Sfântului Munte în 1800*.
44. Dobzeu, Arhim. Mina, *Trei strigări împotriva lui Antihrist*, Ed. Anastasia, București, 1999.
45. Drăgoi, Eugen-Dan, *Viața Cuviosului Paisie de la Neamț: manuscris românesc inedit*, Ed. Partener, Galați, 2002.
46. Dtieran, Daniel, *Eugene Bulgaris*, în *La theologie bizantine et sa tradition*, Turnhent, 2002.
47. Dură, Ioan, *Românii și Athosul: pagini inedite din istoria legăturilor românilor și Bisericii acestora cu Sfântul Munte Athos*, Cuget Românesc, Bârda, 2002 .

48. Duțu, Alexandru, *Sinteză și originalitate în cultura română (1650-1848)*, Ed. Enciclopedică Română, București, 1972.
49. Emmanuel Amand de Medietta, *La presqu'île des caloyers. Le Mont-Athos*, Bruges, 1955.
50. *Εγχειριδιον κατα των νοσουντων εις τα περι της αληθειας και υπεροξης των ιερων Γραφων, ερανισθεν εκ Γαλλικων Συγγραμματατων προς οφελος των Ομογενων αυτου*, Veneția, 1815.
51. Elian, Alexandru, *Bizanțul, Biserica și cultura românească: studii și articole de istorie*, Ed. Trinitas, Iași, 2003.
52. *Everghetinos*, îngrijit de Sfântul Nicodim Aghioritul și publicat la Veneția 1783, trad de Ierom. Climent de la Slatina în 1794-1797 și revizuit de Ștefan Voronca, Ed. Egumenița, 4 vol, 2006.
53. Felea, Ilarion V., *Paisie și paisianismul*, Tipografia Eparhiei Ortodoxe Române, Cluj, 1940.
54. Felmy, Karl Christian, *De la Cina de Taină la Dumnezeiasca Liturghie a Bisericii Ortodoxe. Un comentariu istoric*, trad. de pr. prof. Ioan I. Ică, Sibiu, 2004.
55. Filip, Valentina, *Academia Domnească din București: (1694-1821)*, Ed. Universității București, 1994.
56. Floca, Arhid. Ioan N., *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, Sibiu, 1991.
57. Foundoulis, Prof. Dr. Ioannis, *Dialoguri liturgice*, vol IV, trad. de Lect. Dr. Sabin Preda, Ed. Bizantină, București, 2008.
58. Furtună, Dumitru, *Ucenicii Starețului Paisie în Mănăstirile Cernica și Căldărușani*, Ed. Nemira București, 2002.
59. Furtună, D, *Ucenicii starețului Paisie în monastirile Cernica și Căldărușani*, București, 1927.
60. Georgescu, Valentin, „Byzance et les institutions roumaines jusqu'à la fin du XVe siècle”, în: *XIVe Congres international des études byzantines*
61. Γεδεον, Μανυελ, *Κανονικαι διαταξεις*, Χονσταντινοπολ, 1881.

62. Γκινες, Δεμετριος; Μεξας, Βαλεριος Γεωργιος,
Ελληνικη Βιβλιογραφια, 1800-1863, Akad. Athhnon, 1957.
63. Grumel, V. – “*Nicodim l’Agiorite*”, în *Dictionnaire de Theologie Catholique*, tom XI, Paris, 1931, col. 487.
64. Γιανναρας, Χρηστος, *Ορθοδοξία και Δύση στη Νεότερη Ελλάδα*, εκδόσεις «Δόμος», 3η επανατύπωση, Θεσσαλονικη, 1999.
65. Grigorie Dascălul, „Povestire din parte a vieții preacuviosului părintelui nostru Paisie și arătările pentru adunarea soborului celui împreună cu cuvioșia sa care cu pronia lui Dumnezeu și pre urmă neîmpuținat se păzește” în vol. *Paisianismul Un moment românesc în istoria spiritualității europene*, Ed. Roza vânturilor, București, 1996, p. 117-141.
66. Hainsworth, CD *Staretz Paisij Velicikovski 1722- 1794 Doctrine of spiritual guidance* Roma, 1973.
67. Henderson, George, *The Revival of Greek Thought (1620-1830)*, NY: SUNY Press, 1970.
68. Ică jr., Diacon Ioan I., *Canonul Ortodoxiei I. Canonul apostolic al primelor secole*, Ed. Deisis/Stavropoleos, Sibiu, 2008.
69. Ică jr., diac, Ioan. I. , „*Împărtășirea continuă pro și contra – o dispută perenă și lecțiile ei*” în vol. *Împărtășirea continuă cu Sfintele Taine. Dosarul unei controversă – mărturiile Tradiției*, Ed. Deisis, Sibiu, 2006.
70. Ică, Arhid. Prof. dr. Ioan jr., “*Teologia ortodoxă modernă și contemporană – momente, figure, parcurs, interpretare*”, în vol. *Teologia Ortodoxă în secolul al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea*, Ed. Basilica, București, 2011.
71. Ică, Ioan I. jr., “*Cuviosul Atanasie din Paros (1721-1813) – un dogmatist “colivar” uitat și Teologia sa liturgiuc-euharistică*” în vol. *Omagiu părintelui prof. univ. dr. Ioan I. Ică sr*, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2007.
72. Ică, Ioan I. jr., *Strategii de promovare a tradiției patristice în Grecia în epoca modernă*, introducere la Elia Citterio, *Nicodim Aghioritul*,

- Personalitatea, opera și învățătura ascetică și mistică*, Deisis, Sibiu, 2001, p. 5-28.
73. Ignatie Monahul, *Muntele Athos: darul monahismului ortodox*, Ed. Paideia, București, 2000.
74. Iorga, N, *Miniaturile românești*, București, 1933.
75. Iorga, N., *Les arts mineurs en Roumanie*, vol. I, București, 1934.
76. Iorga, Nicolae, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, Vol. I-II, Ed. Ministerului de Culte, ed. a II-a, București, 1928-1930.
77. Iorga, Nicolae, *Bizanț după Bizanț*, Ed. Enciclopedică Română, București, 1977.
78. Iorga, Nicolae, *Sinteza bizantină*, Ed. Minerva, București, 1972.
79. *Istoria învățământului din România*. Compendiu, București, 1971.
80. Karaisaridis, Konstantionos *Viața și opera Sfântului Nicodim Aghioritul*, ed. a II-a, Ed. Anastasia, București, 2000.
81. Karabatakis, A, *Ortodoxia și iluminismul neoeleic în vol. Omagiu Mitropolitului Ierothei al Yorei*, Yora, 1997.
82. Καραγεωργου, Στ., *Ο Αδαμαντιος Κοραης και η Ευροπη*, Αθηναι, 1984.
83. Καραθανάση, Αθ., *Ο Ελληνισμός της Τρανσυλβανίας, Η πνευματική, εθνική και εκκλησιαστική ζωή των δυο ελληνικών εμπορικών κομπανιών του Σιμπιού και του Μπρασόβου, 18-19 αιώνας*, Θεσσαλονίκη 2003.
84. Καραμπετσου, Αθηνας, Α., *Αθανασιος Ο Παριος*, Αθηναι, 1961.
85. Καραθανασις, Α. Ε., *Ο Ελληνισμός της Τρανσυλβανίας, Η πνευματική, εθνική και εκκλησιαστική ζωή των δυο ελληνικών εμπορικών κομπανιών του Σιμπιού και του Μπρασόβου, 18-19 αιώνας*, Θεσσαλονίκη 2003.
86. Karathanasis, Athanasios E., *Învățații greci în Valahia (1670-1714). Contribuții la studiul mișcării spirituale în Principatele danubiene în perioada prefanariotă*, Tesalonic, 1982.
87. Καωαδας, STD, *Η εν Ξιω Βιβλιοθηκη Κοραη*, Atena, 1933.

88. Kitromilides, Paschalis, *Iosif Moisiodox. Repere ale gândirii balcanice din secolul al XVIII-lea*, trad. Lia Brad-Chisacoff, București, Ed. Demiurg, 2000.
89. Kitromilides, Paschalis, M, *The Enlightenment as Social Criticism : Iosipos Moisiodox and Greek Culture in the eighteenth Century*, Princeton University Press, 1992.
90. Κτενα, Αρηιμανδριτου, Χριστοφορου, *Η συγχρονος Αθωνιας σχολη και οι εν αυτη διδαξαντες απο του 1845-1916*.
Τυποις Ι. Α. Αλευροπουλου Σιας Αγησιλαον, Αθηναι, 1930.
91. Κυρελαρου, Βικεντιος, *Οι Εκκλησιες των Ελληνικων Κοινοτητων της Ρουμανιας τον ΙΘ Αιωνα*, 2008.
92. Landos, Agapie, *Mântuirea păcătoșilor*, Veneția, 1641, trad Chiril Lambrino, 1911, ed. a II-a Alexandria, 2004.
93. *Liturghier*, Ed. IBMBOR, București, 1974.
94. *Liturghier*, Ed. IBMBOR, București, 1980.
95. Macreu, Sergiu, *Amintiri asupra istoriei bisericești la 1750-1800*, trad. Constantin Erbiceanu Tipografia Cărților Bisericești, București, 1901.
96. Makridis, Vasilios, *Die religiöse Kritik am kopernikanischen Weltbild in Griechenland zwischen 1794 und 1821. Aspekte griechisch-orthodoxer Apologetik angesicht naturwissenschaftlicher Fortschritte*, Tübinger Beiträge zur Religionwiissenschaft 2, Frankfurt am Main, 1995.
97. Makridis, Vasilios, „*Nicéphore Théotokis*” în vol. *La théologie byzantine ét sa tradition*, volume II (XIIIe- XIXe s.) Turnhout, Brepols, 2002, p. 849-904.
98. Marini, Enrico, *Mișcarea colivarilor în renașterea spirituală greco ortodoxă din secolele al XVIII-lea – al XIX-lea* în vol. Amore de’l Bello. Studi nella Filocalia, Bose, 1991, p. 135-178.
99. Martzelos, Georgios, *Sfinții Părinți și problematica teologică*, trad. C. Chivu, Ed. Bizantină, București, 2000.

100. Μεταλληνός, Γεώργιος, *Αδαμντιος Κοραισ και Ορθοδοξη*, *in Παραδοση και αλλοτριωση. Τομεσ στην πνευματικη πορεια του νεοτερου Ελληνισμου κατα τη μεταβυζαντινη περιοδο*, ed. III, Αθηνα, 1998.
101. Μεταλληνός, Γεώργιος, *Αθανασιος Παριος (1721-1813) in Ανδρεα Τηεοδору. Επιστημονικη Επετερικς Θεολογικης Σκολης Παν επιστημιυ Αθηνον.*, I, 1995.
102. Μεταλληνός, Γεώργιος,
 „*Η Δυναμικη του Διαφωτισμου στη δραση των Κολλυβαδων*”, *in*
 vol.
*Θεσεις και αντιθεσεις. Ανατολυ και Δισυ στην πορεια του νεου Ελ
 ληνισμου*, Εκδοσεις Ακριτας, Αθηνα, 1998.
103. Μεταλληνου, Γ. Δ.
 „*Πιστη και Επιστημη στην Ορθοδοξη Γνωσιολογια* *in* vol.
Ορθοδοξια και Φυσικες επιστημες, Εκδ. Ενωσεως Ελληνων Φυσικ
 ων, Αθηνα, 1986.
104. Γ. Δ. Μεταλληνου,
 Γ. Δ., *Θεολογικη μαρτυρια της Εκκλησιαστικης Λατρειας*, Αθηνα,
 1986.
105. Μεταλληνός, Γεώργιος, Τουρκοκρατία.
 Οι Ελλενες στην Οθομανικη αυτοκρατορια, Εκδοσεις Ακριτος, 4η
 επανατύπωση, 2000.
106. Meyer, Ph., *Die Haupturkunden fur die Geschichte der
 Athoskloster*, Leipzig, 1894.
107. *Μικρον Ευχολογιον η Αγιασματαριον*, Εκδοσις της Αποστο
 λικης Διακονιας της Εκκλησιας της Ελλαδος, 1968.
108. *Μικρον Ιερατικον*, Εκδοσις της Αποστολικης Διακονιας τη
 ς Εκκλησιας της Ελλαδος, 1992.
109. Milaş, Nicodim, *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, vol. 1, partea
 2: *Canoanele Sinoadelor Ecumenice*, trad de Uroş Kovinaci, Dr. Nicolae
 Popovici, Tipografia Diecezană, Arad, 1931.

110. Serafim, *Isihasmul tradiție și cultură românească*, trad. de Iuliana Iordăchescu, Ed. Anastasia, București, 1994.
111. Mladin, Nicolae, *Prelegeri de mistică ortodoxă*, Ed. Veritas, Târgu Mureș, 1995.
112. Moesiodox, Iosif, *Apologia*, trad. Olimp Căciulă, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1977.
113. Moesiodox, Iosif, *Tratatul despre educația copiilor sau Pedagogia*, traducere din limba greacă de Alexe Horhoianu Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1974
114. Moise Aghioritul, *Viața duhovnicească la Muntele Athos*, trad. de Cristina Băcanu, Ed. Sophia, București, 2006.
115. Moldoveanu, Ioan, *Contribuții la istoria relațiilor Țărilor Române cu Muntele Athos: (1650-1863): în întâmpinarea a 1040 de ani de la fondarea Muntelui Athos (963-2003)*, Ed. Semne, București, 2002.
116. *Molitfelnic*, Ed. IBMBOR, București, 2002.
117. Muntean, Vasile V., *Bizantinologie II*, Ed. Învierea, Arhiepiscopia Timișoarei, 2000.
118. Θεοδορητ,
Μοναχου Αθανασιου μοναχου Δηλησις της εν τη αγιη Ορει ταρα
χηον αλητηειας, Αθηνα, 1988.
119. Năsturel, Petre Ș., *Le Mont Athos et les roumains: recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Pont. Institutum Studiorum Orientalium, Roma, 1986.
120. Necula, Pr. Prof. Dr. Nicolae D., *Tradiție și înnoire în slujirea liturgică*, vol. II, Ed. Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2001.
121. Νεοελληνικος Διαφωτισμος, Βιβλιογραφια, 1945-1995,
Κεντρο Νεοελληνικων Ερεζνων του Εθνικου Ιδρυματος Ερευνων Τ
ομεας Φιλοσοφιας Του Πανεπιστημιου Ιωαννινων, Αθηνα, 1998.
122. Neofit Kavsokalivitul, *Despre împărtășirea continuă*, tipărită anonim, Veneția, 1777 și editată de monahul Teodorit, Atena, 1975 și reeditată în 1992.

123. Nicodim Aghioritul, *Deprinderi duhovnicești*, trad. Pr. N. Donos, Ed. Episcopiei Ortodoxe, Alba Iulia, 1995.
124. Οικονομιδον, Δημητρ, Β, *Αθανασιος Ο Παριος*, Τυποισ Γ. Δ. Κυπραιου, Αθηνα, 1961.
125. Păcurariu, Pr. Prof. Dr. Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I-II, ed. a II-a, Ed. IBMBOR, București, 1991-1994.
126. Paisie Velicicovski (de la Neamț), *Autobiografia și viețile unui stareț, urmate de Așezăminte și alte texte*, Ed. Deisis, Sibiu, 2002, ediție îngrijită de Ioan I. Ică jr.
127. Paisie Velicicovski, *Cuvinte și scrisori duhovnicești*, trad. de Valentina Pelin, Ed. Doxologia, Iași, 2010 .
128. Papathomas, Arhim. Grigorios, *Îngenuncherea în biserică*, trad. Codruța-Anca Popovici, Florin-Cătălin Ghiț, Paul Siladi, Ed. Canonica, Cluj-Napoca, 2008.
129. Papoulidis, C., *Les collyvistes ét le paisianisme în Actes du II e Congres international des etudes du sud-est europeen, Atena, 7-13.05.1970*, Atena, 1978, p. 353-359.
130. Papoulidis, Constantin, *Macarie Nottaras al Corintului*, Atena, 1974.
131. Παπαδιαμαντη, Αλ., *Νεκρος ταξιδιωτης*, Ελευθερουδακη 1925.
132. Παπουλίδης, Κωνσταντίνος Κ., *Το κίνημα των Κολλυβάδων*, εκδοσεις Π, Αθηνα, 1991.
133. Paraschiv, Ierod. Cleopa, *Pelerin în Sfântul Munte Athos. Schitul românesc Prodromul*, Ed. Panaghia, Vatra Dornei, 2005.
134. Pashalis, M., Kitromilides, *Illuminismul neoelen. Ideile politice și sociale*, trad. Olga Cicanci, Ed. Omonia, București, 2005.
135. Παυλόπουλου, Νικοδήμου, *Εκκλησιαστικαι Εκδόσεις Εθνικής Εκατονπεντικονταετηριδος*, 5, Αθηνα, 1990.
136. Petit, L., "Atanase de Paros" în *Dictionnaire de Theologie Catholique*, vol. 2, Paris, col. 2189.

137. *Pidalion [(Cârma Bisericii) cuprinzând Canoanele Sfinților Apostoli, Canoanele Sinoadelor Ecumenice, Canoanele Sinoadelor Locale, Canoanele Sfinților Părinți]* cu orînduire nouă și tâlcuiri de Arhimandritul Zosima Târâlă și Iconom Stravofor Haralambie Popescu, Institutul de Arte Grafice "Speranța", 1992.
138. *Pidalion sau Cârma Bisericii ortodoxe*, Ed. Adormirea Maicii Domnului, București, 2005.
139. Plămădeală, Dr. Antonie, Mitropolitul Ardealului, *Tradiție și libertate în spiritualitatea ortodoxă*, Ed. Pronostic, 1995.
140. Polskalsky, Gerhard, *Griechische Theologie in der Zeit der Turkenherrschaft (1453-1821). Die Orthodoxie im Spannungsfeld der nachreformatorischen Konfessionen des Westens*, CH Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1988.
141. Popescu, N. M., *Patriarhii Țarigradului prin Tarile Românești. Veacul XVI*, București, 1935.
142. Ραντοβιτς, Αρχ., Αμφιλοητος, *Η φιλοκαλιχη Αναγεννησι του XVIII και XIX αι και οι Πνευματικοι Καρποι της*, Αθηναι, 1984.
143. Pruteanu, Ierom. Petru *Liturghia Ortodoxă: istorie și actualitate*, Ed. Sophia, București, 2008.
144. Rămureanu, Pr. Prof. Ioan, Șesan, Pr. Prof. Milan, Bodogae Pr. Prof. Teodor, *Istoria bisericească universală*, vol. II, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1993.
145. Riley, Athels, *Athos, or the Mountain of the Monks*, London 1887.
146. *Românii în înnoirea isihastă. Studii închinare Cuviosului Paisie de la Neamț la bicentenarul săvârșirii sale: 15 Noiembrie 1994*, Sub îngrijirea lui Virgil Câdea, Ed. Trinitas, Iași, 1997.
147. *Românii și Muntele Athos*, culegere de studii și articole, alcătuită de Prof. Gheorghe Vasilescu și Ignatie Monahul, vol. I-II, Ed. Lucman, București, 2007.

148. Runciman, Steven *Căderea Constantinopolului*, traducere note, postfață și îngrijire științifică de Alexandru Elian, ed. a II-a, Ed. Enciclopedică București, 1991.
149. Runciman, Steven, *The Great Church in Captivity. A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence*, Cambridge, 1968.
150. Sathas, K., *Filologie neogreacă. Biografii ale grecilor care au strălucit în litere de la destrămarea Imperiului Bizantin până la revoluția greacă (1453-1821)*, Atena, 1869.
151. Schmemmann, Alexander, *Euharistia Taina Împărăției*, trad. de Boris Răduleanu, Ed. Anastasia, București, 1984.
152. *Sfântul Athanasie din Paros: Actele simpozionului științific în Paros*, 29 sept. – 4 oct. 1998, Paros, 2000.
153. Sfântul Ioan Damaschin, *Cele trei tratate contra iconoclaștilor*, trad. din lb. greacă, introd. și note de preot prof. Dumitru Fecioru, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1998.
154. Sfântul Nicodim Aghioritul, *Carte foarte folositoare de suflet. Sfătuire către duhovnic*, traducere din grecește de Prof. Alex. Elian, Ed. Mitropolia Banatului, Timișoara, 1986.
155. Sfântul Nicodim Aghioritul, *Carte foarte folositoare de suflet. Despre deasa împărtășanie cu preacuratele lui Hristos Taine*, traducere Petroniu Tănase, Ed. Ορθοδοξική Πνευματική, Θεσσαλονίκη, 1992.
156. Sfântul Nicodim Aghioritul, *Hristoitia. Bunul moral al creștinilor*, Veneția, 1783, trad. ierom Arsenie, 1937 și reeditată de Ed. Buna Vestire, Bacău, 1997.
157. Sfântul Nicodim Aghioritul, *Mărturisirea de credință sau apologia preadreaptă*, Veneția, 1819 trad. Ioan I. Ică jr. în vol. *Împărtășirea continuă*, p. 343-372.
158. Sfântul Nicodim Aghioritul, *Paza celor cinci simțuri*, Sf. Mănăstire Neamț, 1826, reeditată la Ed. Buna Vestire, Bacău, 2000.

159. Sfântul Nicodim Aghioritul, *Pidalion. Cârma Bisericii Ortodoxe*, Constantinopol, 1800, trad. de Mitropolit Veniamin Costachi, Monastirea Neamț, 1844, reeditată, Iași, 2004.
160. Sfântul Nicodim Aghioritul, *Războiul nevăzut*, Sf. Mănăstire Neamț, 1826, reeditată la Ed. Buna Vestire, Bacău, 1996.
161. *Sfinți români și apărători ai legii strămoșești*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987.
162. Sibiescu, Pr. Prof. Vasile “Paisie Velicicovski viețuitor la schitul Cârnu între anii 1744-1746” în vol. sub îngrijirea Dr. Antonie Plămădeală: *Spiritualitate și istorie la Întorsura Carpaților I*, Sectorul Cultural al Episcopiei Buzăului, Buzău, 1983.
163. Σκρέττα, Αρχμ. Νικοδημος, Η θεια Ευχαριστία και τα προνομία της κυριακης κατα τη διδασκαλία των κολλυβαδων, Εκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη, 2004.
164. Σκρέττα, Νικόδημος, Κολλυβάδες και θεια λατρεία, Θεσσαλονίκη, 2001.
165. Spiteris, Yannis, *La theologia ortodossa neo-greca*, Bologna, 1992, cap. II Nicodim Aghioritul și Cosma Etolianul.
166. Stăniloae, Pr. Dumitru, *Spiritualitate și comuniune în Liturgia Ortodoxă*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2004.
167. Stiernon, Daniel, *Eugène Bulgaris* în vol. *La Theologie byzantine et sa tradition*. Soos direction Carmelo Giseppe Conticello, Vassa Conticello, Turnhont, 2002.
168. Stănescu, E., *Nicolae Iorga, istoric al Bizanțului: culegere de studii*, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1971
169. Ștefan de la Tismana, Ieromonah, *Viața Prea Cuviosului Părintelui nostru Nicodim Sântitul, Arhimandritul Lavrei din Sânta Monastire Tismena*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1883.
170. Ταχλιαος, ΑΕΝ, Ο Παισιος Βελιτσκοφσκυ (1722–1794) και η ασκετηκοφιλογικη σχολη του, Θεσσαλονικη, ΙΜΧΑ, 1964.

171. Tachiaos, AEN, *The Revival of Byzantine Mysticism among Slavs and Romanians in the XVIIIth Century. Paisie Velicicovschy (1722-1794)*, Tesalonic, 1986.
172. Telea, Marius, *Un patriarh apologet, Ghenadie al II-lea Scholarios*, Ed. Emia, Deva, 2004.
173. Θεοδορετου Μοναηου Αηιορειτου, *Η ευχαριστικε συμμετοχη εν Αγιου Ορειφαινον απολογεμα επι της εν Αθο αντιλογιασ περι κανονικησ προσελευσελοσ τον πιστον εν τη θεια Κοινωνια*, Αθηνα, 1972.
174. Τηεοκλετου Μοναηου Διονησιατου, *Αγιος Νικοδιμος ο Αηιορειτες*, Αθηνα, 1959.
175. Θεοκλετου Μοναηου Διονυσιατου, *Αγιος Νιχοδημος Ο Αηιορειτες. Ο Βιοσ και τα εργα του 1749-1809*, Αθενα, 1978.
176. Teoklit Dionisiatul, *Dialoguri la Athos, vol. I: Monahismul aghioritic*, trad și prezentare de Ioan I. Ică, Ed. Deisis, Alba Iulia, 1994.
177. Θεοφιλος Καιρης 1853-1953 în Νεα Εστια 27 1953.
178. *Θρησκευτικη και Εγκυλοπαιδεια*, vol. IX, Atena, 1966.
179. Timiadis, Emilianos, *Le monachisme orthodoxe hier demaine*, Buchet/Chastel, Paris, 1981.
180. Toma, Cornel, “*Biserica și interpretarea Sfintei Tradiții în disputa colivazilor și în Tomosurile sinodale ale Patriarhului Grigorie din Smirna (August 1807 și 1819)*” în *Studia Universitatis Babeș Bolyai*, series Theologia Orthodoxa, special issue, 2002 și în vol. *Omagiu părintelui prof. univ. dr. Ioan I. Ică*, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2007.
181. Toma de Kempis, *Urmarea lui Hristos*, trad. Dumitru C. Vișan, ed. a II-a, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1991.
182. Triandafillu, Constantin V, *Sfântul Cosma Etolianul: sprijinitorul celor robiți, lauda etolienilor: viața și învățături*; trad. ierosch. Ștefan Nuțescu, Ed. Evanghелиsmos, București, 2009.

183. Turdeanu, Emil, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, București, 1943.
184. Τζογας, Χ. Σ. Η περί μνημόσυνων έρις εν Αγιο Όρει κατά τον ΙΗ΄ αιώνα Θεσσαλονικη, 1969.
185. Uspensky, Leonid; Bobrinski, Boris; Bigam, Stephan; Bizău, Ioan *Ce este icoana?* , trad. de Vasile Manea, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2005.
186. Vaporis, Nimikos Mihail, *Mărtirisitori ai lui Hristos. Viețile noilor muceniciortodocși din vremea stăpânirii turcești (1437-1860)*, trad. de Constantin Făgețan, Ed. Sophia, București, 2004.
187. Vassiliadis, Petros, *The Eucharist Perspective om the Church Mission in*
Επιστημονικη Επετηριδα Θεολογικης Σκολης Πανεπιστημιου Θεσσαλονικης 7 (1997).
188. *Viața și învățăturile Cuviosului și Sfântului Mucenic Cosma Etolianul, Luminătorul Greciei și Apostolul săracilor*, Traducere și prezentare Ioan Ică, Sibiu, 2001.
189. *Viețile, povățuirile și testamentele sfinților stareți Gheorghe și Calinic de la Cernica. Monumentele spiritualității cernicane I*, Ed. Deisis, Sibiu, 1999.
190. Βλαηος, Κονσταντινος, *Η Κερσονησος του Αγιου Ορους Αθο και αι εν ευτη μοναι και οι μοναχοι παλαι τη και νυν. Μελετη ιστορικη και κριτικη*, Βολος, 1903.
191. Volundakis, Vasil, *Ortodoxia și Chr. Yannaras*, Atena, 1993.
192. Yannaras, Christos, *Adevărul și unitatea Bisericii*, trad. Daniela Cojocariu, Ed. Trinitas, Iași, 2008.
193. Yannaras, Chr. *Ortodoxie și Occident*, trad. Iulian Nastea, Ed. Bizantină, București, 1995.
194. Zaharia, Arhim. Ciprian „*Biserica Ortodoxă română și traducерile patristice și filocalice în limbile moderne*” în vol. *Paisianismul. Un*

- moment românesc în istoria spiritualității europene*, Ed. Roza vânturilor, București, 1996.
195. Zaharia, Arhim. Ciprian „*Contribuția românească la sinteza paisiană. Paisianismul și Spiritualitatea cernicană*” în vol. *Paisianismul Un moment românesc în istoria spiritualității europene*, Ed. Roza vânturilor, București, 1996.
196. Zamfirescu, Dr. Dan, “*Biruința unei idei*”, în vol. *Paisianismul Un moment românesc în istoria spiritualității europene*, Ed. Roza vânturilor, București, 1996.
197. Ζησης, Πρωτ., Θεοδωρος, *Κολλυβαδικά. Άγιος Αθανάσιος Πάριος, Άγιος Νικόδημος Αγιορείτης*, Θεσσαλονίκη, 2004.
198. Ζησης, Πρωτ., Θεοδωρος, *Μοναχισμός. Μορφές και θέματα*, Θεσσαλονίκη, 1998.
199. Ζαβιρα, Γ., *Νέα Ελλάς*, Αθήνα, 1872.

III. STUDII ȘI ARTICOLE ÎN REVISTE

200. Baldovin, Atanasie – „*Viața și nevoințele cele monahale ale Preacuviosului episcop al Râmnicului – Noul Severin D. D. Calinic*”, în Biserica Ortodoxă Română, 1898-1899.
201. Bodogae, Teodor “*Mănăstirea Cutlumuș din Sfântul Munte, ctitorie românească*” în Revista Teologică, 1937.
202. Bodogae, Pr. Prof. Teodor, “*Tradiția Sfântului Munte Athos în viața popoarelor ortodoxe*” în Ortodoxia, nr. 3-4/1963.
203. Braniște, Ene, „*Aspecte și momente din activitatea Sfântului Ierarh Calinic de la Cernica*” în Biserica Ortodoxă Română, nr. 1-2/1969.
204. Braniște, Pr. Ene, “*Despre «inovații» în săvârșirea serviciilor divine*”, în: *Studii Teologice*, nr. 3-4/1953.

205. Braniște, Pr. Prof., Ene, “*Rolul Athosului în istoria cultului ortodox*” în *Ortodoxia*, nr. 3-4/1963.
206. Braniște, Pr. Ene “Teologia icoanelor” în: *Studii Teologice*, an IV (1952), nr. 3-4.
207. Braniște, Pr. Prof., Ene, “*Zile de pomenire generală a morților în cursul anului bisericesc*” în *Mitropolia Olteniei*, nr. 7-8/1963.
208. Camariano-Cioran, Ariadna, „*Spiritul filosofic și revoluționar francez combătut de Patriarhia Ecumenică și Sublima Poartă*” în *Cercetări literare IV*, 1941
209. Camariano-Cioran, Ariadna, „*Un directeur éclairé à l'Académie de Jassy il y a deux siècles: Iosip Moisioudax*” în *Balkan Studies*, nr. 7/1966.
210. Căciulă, Pr. Dr., Olimp N., „*Sărbătorirea mileniului Sfântului Munte Atos*” în *Mitropolia Olteniei*, nr. 7-8/1963.
211. Ciurea, Pr. Conf. Al. I., „*Momente și aspecte esențiale ale influenței Sfântului Munte asupra vieții religioase în țările române*” în *Ortodoxia*, nr. 3-4/1963.
212. Cocora, Pr. Gabriel, ”*Câteva știri în legătură cu moartea Sfântului Calinic, episcopul Râmnicului*” în *Mitropolia Olteniei*, nr. 5-6/1961.
213. David, P. I. “*Prea Cuviosul Paisie cel mare (Velickovski) un călugăr român desăvârșit*” în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 1-2/1975.
214. Δημαρα, Κωνσταντινος, *O Κοραις και η εποχη του*, în “*Βασικη Βιβλιοθηκη*”, 1953.
215. Demetrescu, Drag., „*Disciplina bisericească în primele trei veacuri ale creștinătății*” în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 6/1909.
216. Dmitrievici, D., *Bedenken gegen den Hesychasmus aus orthodoxer Sicht* = *Cugetări din perspectiva ortodoxa asupra isihasmului/în "Ostlirchliche Studien" 34/ 1985*
217. Dură, Pr., Nicolae V. “*Precizări privind unele noțiuni ale dreptului canonic bisericesc (depunere, caterisire, excomunicare (afurisire) și*

- anatema) în lumina învățaturii ortodoxe. Studiu canonic” în *Ortodoxia*, nr. 3/1987.
218. Economidis, Dimitrie V., „*Nicodim Aghioritul*” în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 12/1941.
219. Elian, Prof., Alex., „*Biserica Moldovei și Muntele Atos la începutul veacului al XIX-lea*” în *Studii Teologice*, nr. 7-8/1967.
220. Elian, Prof., Alexandru, „*Contribuția grecească la Mărturisirea ortodoxă*” în *Balcania*, nr. 1/1946.
221. Erbiceanu C., „Bărbați culți greci și romani și profesorii de la Academiiile de la Iași și București din epoca zisă fanariotă (1650-1821)” în *Analele Academiei Române, Secțiunea Istorie*, 26 (1903-4).
222. Ερμούικου, Ι, *Μακάριος Νοταράς*, în «*Ακτίες*», II, 1948.
223. Φρανγισκος, Εμμανυέλ, *Αορατος Πολεμος*, (Războiul nevăzut. Exerciții duhovnicești), în *ο Ερανιστες*, 19/1993.
224. Gritsopoulos, T. A.,
Ο Αντικληρικός Κοραης εκ της αλληλογραφιας του με τον Προτοπισ αλτιν Συμυρνησ Δημ. Λωπον 1985 în "*Teologia*" 56.
225. Iorga, N., „Ștefan cel Mare și mănăstirea Neamțului”, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, an III (1910).
226. Iorga, Nicolae „Manuscrisele Mănăstirii Cernica” în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 2-3/1902.
227. Ivan, Diacon Ioan, „Actualitatea „Așezământului” starețului Paisie Velicicovski” în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, nr. 5-6/1962.
228. Jivi, Pr., Aurel, „Sfântul Nicodim Aghioritul și românii” în *Revista Teologică*, nr. 3/2000.
229. Karaisaridis, Pr. C., „Viața și opera Sfântului Nicodim Aghioritul” în: *Studii Teologice*, nr. 1/1987.
230. Le Guillon, *La renaissance spirituelle du XVIII siecle* în *Istina* 7 (1960).

231. Makridis, Vasile, „*Fuga lui Evghenie Vulgaris de la Academia Athonită. O mărturie a lui Atanasie din Paros la începutul secolului al XVIII-lea*” în Revista de istorie 9/1996, Atena.
232. Makridis, Vasilios, „*Nicéphore Théotokis*” în vol. *La théologie byzantine ét sa tradition*, volume II (XIIIe- XIXe s.) Turnhout, Brepols, 2002.
233. Manu, Pr. Dănuț, “Importanța sinoadelor răsăritene din secolul al XVII-lea pentru unitatea Ortodoxiei” în Ortodoxia, nr. 3-4/1987.
234. Mihail, Pr. Paul “Starețul Paisie de la Neamț, înnoitor al monahismului” în Mitropolia Moldovei și Sucevei, nr. 5-6/1962.
235. Mihail, Pr. Paul “Traduceri patristice ale starețului Paisie” în Mitropolia Olteniei, nr. 3-4/1972.
236. Moiescu, Prof. Diac., Gh. I., “*Contribuția românească pentru susținerea Muntelui Athos în decursul veacurilor*” în Ortodoxia, nr. 3-4/1963.
237. „Muntele Athos. Discuții în jurul Regulamentului Școlii Atonite” în Mitropolia Olteniei, nr. 11-12/1957.
238. Papoulidis, C., *Le starets Paisiji Velicovski* în "Teologia" Atena 1968 / nr 39.
239. Papoulidis, Constantin, *Portée oecumenique du renouveau monastique an secolul XVIII-e siecle dans l'Eglise Orthodoxe*, în Balkan Studies 10(1969), Thesalonic.
240. Petit, L., *La grande controverse des Colybes* în Echos d'Orient nr. 2/1898- 1899.
241. Poliakov, Leonid, “Activitatea literară a starețului Paisie Velicovski” în Mesager de'l exarchate du Patriarcat Russe en Europe Occidentale, nr. 21/1973.
242. Popescu, Pr. Nicolae M., “160 de ani de la moartea lui Paisie Velicovski” în Mitropolia Olteniei, nr. 1-2/1955.
243. Popescu, Prof. Teodor M., „*Sfântul Munte Athos. Școala bisericească atonită*”, în Mitropolia Olteniei, nr. 7-8/1957.

244. Popescu, Teodor M., „O mie de ani în istoria Sfântului Munte Athos (962-1969)” în *Ortodoxia*, nr. 3-4/1963.
245. Popescu, Teodor M., „Sfântul Munte Athos. Școala bisericească atonită”, în *Mitropolia Olteniei*, nr. 7-8/1957.
246. Popescu, Prof. Teodor M., *Cinci sute de ani de la căderea Constantinopolului* în *Ortodoxia*, nr. 3/1953.
247. Popukidis, C. „Portee oecumenique du renouveau monastique au XVIII-e siècle dans l’Eglise Orthodoxe”, in *Balkan Studies*, 10, 1969.
248. Rămureanu - Pulpea, Diac. Asist. Ioan "Ghenadie II Scholarios – primul Patriarh Ecumenic sub turci", în *Ortodoxia*, nr. 1/1956.
249. Șerbănescu, Nicolae, „Sfântul Ierarh Calinic de la Cernica, Episcopul Râmnicului” în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 3-5/1968.
250. Șerbănescu, Pr. Nicolae”Canonizarea Sfântului Ierarh Calinic de la Cernica” în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 11-12/1955.
251. Șerbănescu, Pr., Nicolae, “Sfântul Ierarh Calinic de la Cernica, Episcopul Râmnicului” în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 3-5/1968.
252. Șesan, Pr. Prof., Milan, “Teologia Ortodoxă în secolul al XVIII-lea” în *Mitropolia Ardealului*, 7-8, 1970.
253. Șesan, Pr. Prof. M., “Sinodalitatea ortodoxă în secolul al XV-lea – al XVII-lea” în *Mitropolia Ardealului*, nr. 4-6/1965.
254. Tafrali O., „Sculptura în lemn românească”, în: *Analele Academiei Române*, fasc. XI-XII (1935-36).
255. Θεοφιλος Καιρης 1853-1953 în *Νεα Εστια* 27 1953.
256. Toma, Cornel, “Biserica și interpretarea Sfintei Tradiții în disputa colivazilor și în Tomosurile sinodale ale Patriarhului Grigorie din Smirna (August 1807 și 1819)” în *Studia Universitatis Babeș Bolyai*, series Theologia Orthodoxa, special issue, 2002 și în vol. *Omagiu părintelui prof. univ. dr. Ioan I. Ică*, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2007.
257. Turdeanu, E., „Miniatura bulgara și începuturile miniaturii românești”, în *Buletinul Institutului Român din Sofia*, an I (1941).

258. Vassiliadis, Petros, *The Eucharist Perspective om the Church Mission* in
Επιστημονικη Επετηριδα Θεολογικης Σκολης Πανεπιστημιου Θεσσαλονικης 7 (1997).
259. Vintilescu, P., „Sfânta Împărtășanie în spiritualitatea creștină, deasă sau rară împărtășanie” în *Studii Teologice*, nr. 5-6/1953.
260. Vulcu, Maria, „Călători români la Muntele Athos în secolul al XIX-lea” în: *Balcania*, II-III, 1939-1940.
261. Zisis, Teodor, „Actualitatea învățăturii Sfântului Atanasie din *Paros*” în *Tabor*, nr. 7, Octombrie 2011.

IV: SURSE WEB:

262. Alexandru, Radu *Academia Athonită, Athoniada* - www.crestinortodox.ro/diverse/academia-athonita-athoniada-123935.html, accesat în data de 17 Decembrie 2012.
263. Dumitru, Laurențiu, *Athoniada, cea mai renumită școală aghiorită* - <http://sfantulmunteathos.wordpress.com/?s=academia>, accesat în data de 20 Decembrie 2012.
264. www.crestinortodox.ro accesat în data de 21 Ianuarie 2013
265. sfantulmunteathos.wordpress.com accesat în data de 21 Ianuarie 2013
266. www.johnsanidopoulos.com accesat în data de 21 Ianuarie 2013
267. www.ortodoxia.md accesat în data de 21 Ianuarie 2013
268. ro.wikipedia.org accesat în data de 21 Ianuarie 2013
269. www.razbointrucuvant.ro accesat în data de 21 Ianuarie 2013

270. <http://www.crestinortodox.ro/religie/academia-athonita-athoniada-123935.html> accesat în data de 3 Martie 2013